

НАЦІЄТВІРНА ФУНКЦІЯ МОВИ В РЕЦЕПЦІЇ І. ФРАНКА ТА І. ПУЛЮЯ

У статті порушено проблему пріоритетності націєтвірної функції мови в сучасному мовознавстві. Націєтвірну функцію мови розглянуто на прикладі мовно-політичного світогляду видатних мислителів Івана Франка та Івана Пулюя, які, попри гостру полеміку в оцінці перекладу Біблії українською мовою 1903 року, незалежно один від одного трактували мову як основу нації та держави. Проблематику подано на основі аналізу мовознавчих, суспільно-політичних статей та епістолярної спадщини видатних мислителів.

Ключові слова: *націєтвірна функція мови, мовний світогляд, мовно-національне відступництво, москвофільство.*

This article has raised the issue of priority ranking of the language nation-forming function in modern linguistics. Nation-forming function of language has been examined by the example of language and political ideology of prominent thinkers Ivan Franko and Ivan Puliui, which despite bitter dispute in the assessment of the Ukrainian language translation of the Bible in 1903, had independently of each other interpreted language as the foundation of the nation and the state. Problems have been presented by analyzing the linguistic, socio-political articles and epistolary heritage of prominent thinkers.

Keywords: *nation-forming function of language, language ideology, language and national apostasy, Moscowphiles.*

Панівний у мовознавстві прагматично-соціально-підхід до трактування основної функції мови як комунікативної вимагає вмотивованого перегляду. Не лише сьогодення російсько-українська війна (2014–2016 рр.), але й багатостолітній бездержавний шлях функціонування української мови **у ролі самої держави і нації** виводить на передній план зовсім не комунікативну функцію мови, а її націєтвірний і державотвірний характер, про що системно в діяхронії йдеться у монографії «Мова – краса і сила: суспільно-креативна роль української мови в XI–XIX ст.» [8]. Ця думка в мовознавстві, і зокрема в соціолінгвістиці, не є несподіваною чи новою, проте, на жаль, вона не набула засадничого класичного трактування щодо функційного поля мови, тому нагадуємо: «Мова – це не інструмент комунікації, і комунікація це не інструмент буття, якщо бути абсолютно точним, то – комунікація є буттям, а буття, отже, є тільки те нетілесне, у якому тіла заявляють про себе одне одному як такі» [2, с. 149]. Серед українських мовознавців-класиків найкраще це висвітлив О. Потебня: мова «...не тільки найкраща, але і найпевніша ознака, за якою ми

пізнаємо народ, і разом з тим єдина, незамінна нічим і безсумнівна умова існування народу – це єдність мови» [5, с. 118].

Завдання цієї розвідки – здійснити аналіз націєтвірної функції мови на прикладі спадщини двох видатних постатей Івана Франка та Івана Пулюя, поліглотів, перекладачів, суспільних діячів, що творили в пору дуже гострого політичного, а згодом воєнного протиборства за самостійність Української Держави на межі ХІХ – початку ХХ століття, а також у час формування об'єднавчого літературного стандарту української мови. Мовознавчі погляди Івана Франка були об'єктом дослідження багатьох мовознавців, проте в контексті націєтвірної ролі мови особливе значення має монографія Т. Панько «Мова і нація в естетичній концепції І. Франка» [4], натомість спадщину І. Пулюя – перекладача епохальної Біблії 1903 року – досі не аналізовано на предмет його мовного світогляду та націєтвірної функції мови. Чому об'єктом аналізу є мовний світогляд і зокрема націєтвірна функція мови цих двох постатей відразу? По-перше, це найпотужніші інтелектуали Галичини та всієї України, по-друге, блискучі знавці української мови та поліглоти, по-третє, антагоністи в трактуванні вартости перекладу Біблії 1903 року та абсолютні одностайні в розумінні визначальної націєтвірної функції мови. Саме ця синтеза вможливить побачити тодішню епоху крізь призму лінгвального й лінгвістичного протистояння і єднання, суперечностей і порозумінь і, врешті, переконливо виведе мову на шлях очільниці всіх наших національно-визвольних змагань.

Попри мовно-сакральну полеміку навколо перекладу Біблії, ці два велети незалежно один від одного виписали свою гармонійну засадничу спільність у трактуванні мови **як націєтвірної сили**, а не засобу спілкування; у розвиткові мови **на народній основі** як запоруки національної єдності та потребі розриву з церковнослов'янською традицією; в аналітиці внутрішніх процесів **мовно-національного відступництва** як основної причини відсутності сильної нації і держави.

Франко серед перших в аналітичному історичному розрізі розкрив основну, зовсім не комунікативну функцію мови, – **а націєтвірну й репрезентативну**: «... слово, те марне летюче слово, найбільше, бачилось би, хвилиний і нетривкий витвір людського духу, проявило чудодійну силу, починає двигати з упадку ту масу, якій, бачилося, не було рятунку» [15, с. 396]. Він аргументовано накреслив історичну траєкторію залежностей соціолінгвального розвитку: належність різних частин України до різних імперій спричинилися до відсутності єдиної літературної мови [18, с. 368]. Про староукраїнську мову – символ нашої історичної тожсамости без держави – висловився хрестоматійно: «... ця мова була своєрідним і органічним витвором тогочасних політичних і національних відносин, а також засобом освіти та жвавого духового розвитку протягом майже чотирьох століть» [14, с.171–172], вона «*попередила новочасне відродження південноруської нації, розпочате Іваном Котляревським при*

кінці 18 віку» [11, с. 226–227]. Ці міркування мислителя – фактично виведена формула мовно-суспільного детермінізму з пріоритетною й визначальною функцією мови в суспільному поступі – функцією націєтворення й соборності: *«От тут літературна мова, мова школи, церкви, уряду і письменства робиться справді репрезентанткою національної єдності, спільним і для всіх діалектів рідним огнивом, що сполучає їх в одну органічну цілість»* [16, с. 207].

Кінець XVIII ст. для України й 30-ті роки для Галичини І. Франко назвав *«епохою народною»* і власне через те *«жива народна мова»* запанувала в літературі. На це були свої ідеологічні та суспільно-політичні причини: *«Приплив нових відносин, політичних і соціальних (таких як включення всіх частин Южної Руси в склад великих культурних держав з розвинутим мілітаризмом, грошовою господаркою і всевладною, нівелюючою бюрократією) і нових ідей (таких як ідея народності, демократизму, рівноправності станів) витворив звільня нову епоху в історії южноруської літератури, епоху народну, що, почавшись з кінцем XVIII віку для України Лівобережної, а з 30-х років нашого віку для Червоної Руси, триває й досі... Ся нова епоха характеризується поперед усього питанням живої народної мови в літературі...»* [13, с. 45–46]. Ознаменувала цю епоху *«Енеїда»* І. Котляревського – *«вдатна проба піднести людову українську мову до висоти літературного твору, що був гідний знайтися в похіднім куфлі Наполеона»* [11, с. 259].

Суголосні з Франковими думки висловлює Іван Пулюй – мовотворець у царині наукових та сакральних текстів. Після довготривалих митарств із видруком Старого Заповіту І. Пулюй вдруге, після двадцятирічної павзи, звертається до Головного управління у справах друку в Петербурзі з вимогою дозволу поширити Біблію на Великій Україні, завважаючи на кількох засадничих речах мовно-національного розвитку українського народу та мововбивчої політики Російської імперії. Науковець викриває дикунську поведінку Росії, з огляду на Емський указ 1876 року, що дозволяє переклад Біблії всім народам імперії, як наприклад монголам і татарам, проте не українцям [6, с. 259–260]. І сам же розгорнуто розкриває причину такого рішення: саме рідне слово українського народу *«одно тільки може підняти всенародню просвіту на Україні, а тим самим воскресити духовні сили до життя культурного, видвигнути нарід з неволі духовної і соціальної, та забезпечити йому добробут а державі тривкий спокій і потугу»* [6, с. 260]. Себто мислитель у соціолінгвальному контексті формулює основну **націєтворну функцію мови**, за якої на певному історичному зрізі ототожнюються поняття **мови – нації – держави**. Звідси й російські заборони як страх перед українським національно-державним сепаратизмом, звідси й вороже ставлення до народної мови навіть ще в другій половині XIX ст. з боку москвофільських клерикальних кіл

Галичини, з якими стикнувся Пулюй, видаючи свій «Молитовник». Саме мову він трактує як мету й сутність нашої самостійності: *«Кождий наш чоловік знає, що ціль наша єсть: вибороти своему народови поважне становисько між іншими народами, та не заржавілими спісами чубатих дідів наших, а живим словом, русько-українською мовою»* [6, с. 50].

Обох мислителів об'єднувала думка про фундаментальний і об'єднавчий характер **народної основи для розвитку української мови** й обов'язковий розрив із «церковщиною», себто церковнослов'янською мовою, що від часів хрещення Руси не просто гальмувала поліфункційний розвиток народної української мови, але ділила суспільство на посвячених у чужу й мертву мову і вторинних, не посвячених у неї. Чималі пласти цієї мови осіли в староукраїнській мові, яка в пору Пулюя–Франка виродилася в москвофільське язичіє – символ української неспроможности й залежності. Сам Франко еволюціонував від москвофільського язичія у часописі «Друг» до народної мови з імперативом *«від Дністра на Дніпро, з Заходу на Схід»* (М. Зеров) і сам розповів про це в передмові до збірки «З вершин і низин»: *«Що в моїх давніших віршах мова не все чиста, це ще тим легше зрозуміти, що я особисто переходив деякі такі ступні розвитку (а хто в Галичині не переходив їх в тім часі!), де панувало намагання притлумити почуття живої чистої мови, котре ще змалку було у мене сильно розвите. На мені в мініятурі повторилося те, що в великім розмірі бачимо на всій галицько-руській літературі: школа, граматика і спори язикові прибили і закаламутили чистоту народної мови»* [17, с. 20–21]. Потребу народномовної основи літературної мови І. Франко обґрунтовує тяглістю мовно-історичної традиції, а саме функціонуванням питомої української мови в сакральних творах, починаючи від Пересопницького Євангелія і логічно триваючи в народному епосі XVI століття та в українських інтермедіях та віршах XVII–XVIII ст. [**Літературна мова і діалекти, с. 206**]. Цю соціодіяхронну думку мислитель розвиває на противагу до тривалого культивування так званої «мертвеччини», що проступала з тодішніх галицьких граматик *«від Могильницького до Огоновського»* – все це через *«незнання живої народної мови»* [16, с. 206].

Натомість Іван Пулюй на власному гіркому досвіді пережив мовну війну з греко-католицькими москвофілами, що засуджували й забороняли друк його «Молитовника» народною мовою. Пулюєва наступальність в обороні свого перекладу вражає. Розуміючи несприйняття його праці греко-католицькою церквою, що тонула в церковнослов'янщині й москвофільстві, він закликає: *«Також коли б вороги наші виступили проти нас, то виступім и ми проти них»* [6, с. 70]. На початку 1872 року «Молитовник», що був перекладений Пулюєм задля *«движення руського народу»* [6, с. 70], не тільки побачив світ, але й за шість років спричинився до напрацювання в гурткові греко-католицьких священиків під проводом д-ра С. Сембратовича (згодом галицького митрополита) аж трьох

«Молитвенників народніх руских» (1878 р.) [7, с. XXII-XXIII]. Так важкопрохідна піонерська праця Івана Пулюя проклала дорогу українській народній мові до Молитви й спричинилася до формування *«новоукраїнського сакрального стилю»* [3, с. 178]. Натомість церковнослов'янську мову видатний фізик назвав розплідником *«московських байстручат»* і *«...гряз[зю], якою закинули Москалі докрінери наші найкращі жерела народнєї жизні, се болото, крізь яке тільки де не де продреться слабе жерело живущої води»* [6, с. 51].

На схилі літ видатний фізик згадує, що в половині минулого століття *«мертва літературна руська мова не давала духовим силам нашого народу піднятися із занепаду, а тим самим і нищила усі дороги, що ведуть до добробуту і щастя. Скрізь по Галичині і на Україні панувала тоді або тая мертва мов, видумана в монастирських писарнях, або мова польська, або московська. Наша інтелігенція, люди мирські і духовні соромились розмовляти рідною мовою, і погорджували тисячлітнім словом предків наших. Під такий то час 1870-го року брались ми з покійним другом Кулішом до літературного діла з думкою, вибороти для погордженої «хлопської» мови почесне місце найперше в церкві і на амбоні, а потім ще й в науці»* [6, с. 473]. І вибороли! Пулюй наголошує на вкрай несприятливій зовнішній політичній атмосфері, а також неготовності українського суспільства приймати народну мову як найвищу цінність у духовно-культурному й політичному розвитку.

Серед **третьої** засадничої мовної спільности між Франком-Пулюєм – їхнє неприховане усвідомлення дуже низького рівня мовно-національного самоусвідомлення самих українців, що породжувало легіони мовних відступників і, врешті, призвело до такого мовно-літературного й політичного явища як москвофільство, яке Франко назвав *«національним парадоксом»* та *«національним гібридизмом»* [9, с. 25]. Цю проблему мислитель розглядає в контексті контрреволюційного десятиліття, що наступило після 1848 року, зокрема вторгнення російської армії в Угорщину й придушення революційного повстання. На цій хвилі геополітичного випробування тодішня русько-українська інтелігенція, *«будучи безхарактерною і безідейною»* та підлою в зневірі в відроджувану українську силу, повністю зійшла на москвофільські рейки: *«Тепер уже все вітчизняне здавалося дрібним і ганебним, інтереси простого народу не вважалися вартим уваги, розмовляти «селянською мовою», а, щобільше, класти цю мову в основу новостворюваних шкіл, літератури, використовувати її як засіб спілкування між інтелігенцією, оголошувалось божевіллям і нікчемністю, «бо в Росії вже маємо готову і багату літературу»* [14, с. 188–189].

У статті *«Двоязычність і дволичність»* (1905 р.), крім політичного контексту галицького москвофільства, І. Франко трактує перехід на мову колонізатора як моральне виродження, а примітивне виправдання послуговуватися мовою окупанта називає *«шиночком дуже нечистих*

інтересів» і «вербунком на службу темним силам» [10, с. 544]. І прикладом цього є не лише безславні тепер письменники й діячі І. Наумович, А. Петрушевич, І. та Я. Головацький, Б. Дідицький та ін., але прославлений досі М. Гоголь, «який на довгі десятки літ збаламутив саме чоло української інтелігенції, сплотивши фікцію, що інтелігентна, вища література може бути лише на російській мові, а українська мова надається лише для популярної, протонародної літератури» – і, зокрема, через це зречення рідної мови зазнав глибокої депресії й божевілля [10, с. 546].

Ще гарячішим оскаржувачем всеукраїнського москвофільства був І. Пулюй, що гальмівну силу у розвиткові української мови вбачав у гібридній малоросійській інтелігенції: *«Ми Русини-Українці ославили себе по Європі тим, що нам ніщо не приходить ся так тяжко робити, як те, що тільки від нас самих залежить. От би Вам на доказ тільки один факт, що українська інтелігенція і досі цвенькає у себе дома по-московськи, хоч і декламує за батьком Шевченком, що «у своїй хаті своя воля...»* [6, с. 224]. Саме ці видатні мислителі мали найвище право на найпекучішу критику українців, бо для визволення свого народу зробили більше, ніж той народ здатен був собі уявити: це духово-культурне, інтелектуальне, ментальне визволення.

Отож обидва мислителі – Іван Франко та Іван Пулюй – чітко визначили **націєвірну функцію української мови** в діяхронії та синхронії, у силовій орбіті якої перебував її діалектний, народний характер (усупереч церковнослов'янщині та язичію) і свідоме ставлення мовців до своєї мови (усупереч поширеним і ганебним явищам мовно-національного відступництва). Найважливіше, що саме ці два мислителі через свою життєтворчість і націєвірний стрижень мовного світогляду є найкращими лінгвістичними дороговказами в третьому тисячолітті.

Джерела та література

1. Лист без коверти яко відповідь впр. крилошанину Малиновському на реферат Молитовника. Написав Іван Пулюй. – Відень, 1871. – 15 с.
2. Нансі Жан Люк. Тіло, мова / Жан Люк Нансі // Мова німої країни. – Журнал Ї. – 35 / 2004. – С. 141–149.
3. Німчук Василь. Іван Пулюй – перший перекладач молитов сучасною українською мовою / Василь Німчук // Біблія і культура: Збірник статей. – Випуск 1; [відповід. ред. А. Є. Нямцу]. – Чернівці : Рута, 2000. – С. 174–179.
4. Панько Т. І. Мова і нація в естетичній концепції І. Франка / Т. І. Панько. – Львів, 1992.
5. Потєбня Олександр. Мова. Національність. Денаціоналізація. Статті і фрагменти; [упорядк. і вступна стаття Юрія Шевельова] / Олександр Потєбня. – Нью-Йорк, 1992. – 157 с.

6. Пулюй Іван (1845–1918). Листи / [збір, упорядкування, пояснення та «Слово до читача» Ольги Збожної]. – Тернопіль : Воля, 2007. – 544 с.
7. Студинський Кирило. Листування і зв'язки П. Куліша з І. Пулюєм (1870–1886) / Кирило Студинський // Збірник філологічної секції Наукового товариства імени Тараса Шевченка. Т. XXII (2). П. О. Куліш (матеріяли і розвідки). – Львів, 1930. – С. V–LXXXVI.
8. Фаріон Ірина. Мова – краса і сила: суспільно-креативна роль української мови в XI–XIX ст. / Ірина Фаріон. – Львів : Вид-во Львівська політехніка, 2010. 3-тє видання. – 211 с.
9. Фаріон Ірина. Франкова візія суспільного статусу руської мови в Галичині (друга половина XVIII – початок XX ст.) / Ірина Фаріон // Дивослово. – 2007. – № 3. – С. 23–27.
10. Франко Іван. Двоязычність і дволичність // Будівничий української державності: Хрестоматія політологічних статей Івана Франка / Упоряд. Дмитро Павличко. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 544–557.
11. Франко Іван. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. З останніх десятиліть XIX в. – Дрогобич : Відродження, 2008. – 464 с.
12. Франко Іван. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Зібрання творів : У 50 т. – К., 1984. – Т. 41. – С. 194–471.
13. Франко Іван. План викладів історії літератури руської // Зібрання творів : У 50 т. – К., 1984. – Т. 41. – С. 24–74.
14. Франко Іван. Українці // Зібрання творів : У 50 т. – К., 1984. – Т. 41. – С. 162–194.
15. Франко Іван. З останніх десятиліть XIX віку // Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. З останніх десятиліть XIX в. – Дрогобич : Відродження, 2008. – С. 333–398.
16. Франко Іван. Літературна мова і діалекти // Зібрання творів : У 50 т. – К., 1986. – Т. 37. – С. 205–210.
17. Франко Іван. Переднє слово. Із збірки «З вершин і низин» // Зібрання творів : У 50 т. – Т. 43. – К., 1976. – Т. 1. – С. 19–21.
18. Франко І. Говоримо на вовка, скажімо і за вовка // Зоря. – 1891. – 18. – С. 356–358.